

МІХАІЛ СУЛЕР

Міхаіл (Маісей) Лазаравіч Сулер нарадзіўся 18 красавіка 1909 г. у в. Сямёнавічы Уздзенскага раёна ў сям'і мяшчан. На той час у вёсцы было каля 70 двароў, жыхары займаліся сельскай гаспадаркай, сталярнымі, шорнымі, перавознымі, кавальскімі промысламі. Бацькі Міхаіла да рэвалюцыі працавалі сыраварамі, а пазней атрымалі надзел зямлі і жылі з яго апрацоўкі [2, арк. 4]. Пасля заканчэння сярэдняй школы ў 1927–1928 гг. Міхаіл кіраваў працай хаты-чытальні ў в. Дудзічы былога Самахва-лавіцкага раёна Мінскай вобласці – як гэта прынята было называць у тыя часы, быў «избарём».

Педагагічны шлях здольнага маладога чалавека пачаўся ў мя-

стэчку Магільнае Уздзенскага раёна, дзе ён з верасня 1928 г. па красавік 1929 г. працаваў настаўнікам сямігодкі, а пазней (да ся-рэдзіны восені 1929 г.) быў выхавальнікам дзіцячага дома «Чыр-воная зорка» ў мястэчку Пясочнае на Капыльшчыне. У гэтым жа годзе Міхаіл Лазаравіч пераехаў у Ленінград, дзе да сакавіка 1930 г. працаваў загадчыкам бібліятэкі Беларускага дома асветы.

Некалькі месяцаў М. Сулер правучыўся на педагагічных кур-сах у Мінскім белпедтэхнікуме, а ў верасні 1930 г. зноў вярнуўся ў Ленінград, дзе паступіў у Гістарычна-філасофска-лінгвістычны інстытут (ГФЛІ). Гэтая ўстанова была дастаткова прэстыжнай у даваенным Савецкім Саюзе і давала магчымасць атрымаць грун-тоўную гуманітарную адукацыю: на той час у інстытуце працавалі 8 акадэмікаў, 14 членаў-карэспандэнтаў, каля 70 прафесараў.

На працягу чатырох гадоў Міхаіл Лазаравіч вывучаў найваж-нейшыя лінгвістычныя, літаратуразнаўчыя і гістарычныя ды-сцыпліны, шмат чытаў, а паралельна выкладаў на гарбарным рабфаку, у тэатральным вучылішчы, працаваў у навуковым тавар-ыстве Інстытута па вывучэнні народаў СССР пры Акадэміі на-вук, удзельнічаў у фальклорнай брыгадзе вядомага савецкага музыказнаўцы З. Эвальд, выязджаў з экспедыцыямі на Палессе [3, арк. 5 адв.]. У ГФЛІ ён авалодаў нямецкай, польскай, чэш-скай мовамі, навучыўся прыстойна чытаць па-французску і ў вы-ніку (пасля абароны дыпломнай працы па творчасці М. Астроў-скага) атрымаў кваліфікацыю навуковага работніка 2-га раз-раду – выкладчыка ВНУ [2, арк. 3].

Пасля заканчэння ўніверсітэта ён быў запрошаны ў Магілёў-скі дзяржаўны педагагічны інстытут, дзе з верасня 1934 г. да жніўня 1938 г. выкладаў дыялекталогію і гісторыю рускай мовы. Адначасова выконваў розныя адміністрацыйныя абавязкі: быў дырэктарам педагагічнага рабфака, загадчыкам кафедры, дэка-нам літфака, намеснікам дырэктара інстытута па завочным наву-чанні. Высокія пасады вымагалі адпаведных званняў, і ў сакаві-ку 1938 г. М. Сулер завочна паступіў у аспірантуру філалагічна-га факультэта Ленінградскага дзяржаўнага ўніверсітэта па спе-цыяльнасці «славянская філалогія», дзе працаваў над дысерта-цыяй, прысвечанай мове беларускага перакладу «Александрый»

(тэкст амаль завершанага даследавання загінуў у Мінску падчас акупацыі) [3, арк. 6].

Па заканчэнні аспірантуры ў сакавіку 1941 г. Міхаіл Лазаравіч уладкаваўся на працу старшым выкладчыкам кафедры рускай мовы Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута. Амаль адначасова ён быў прызначаны выконваць абавязкі дэкана літфака.

З пачаткам вайны М. Сулер, як многія супрацоўнікі і студэнты МДІІ, пайшоў на фронт, дзе да кастрычніка 1941 г. змагаўся з захопнікамі ў зборным палку (Клімавічы – Ліпецк). Потым быў часова вызвалены ад службы і накіраваны на грамадзянскую працу.

Настаўнічаў у сярэдняй школе № 1 г. Кісялёўска Новасібірскай вобласці, пасля пераехаў у Башкірыю, дзе жыла сям'я, якую М. Сулер згубіў падчас эвакуацыі ў самым пачатку вайны [2, арк. 5 адв.].

У Башкірыі Міхаіла Лазаравіча прызвалі ў Чырвоную Армію. З красавіка 1942 г. да мая 1944 г. ён праходзіў службу ў Уфе, потым – у Горкаўскай школе радыстаў, у вучылішчы сувязі ў Уральску і ў Адэскім пяхотным вучылішчы. Пасля дэмабілізацыі працаваў у лясгасе Дзюрцюлінскага раёна Башкірыі, дзе быў загадчыкам падсобнай гаспадаркі, а ў кастрычніку 1944 г. па выкліку Міністэрства асветы БССР вярнуўся ў паўразбураны Мінск і ўладкаваўся старшым выкладчыкам на кафедру гісторыі рускай мовы Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута, дзе чытаў лекцыі, праводзіў практычныя заняткі, прымаў экзамены ў студэнтаў і аспірантаў.

Міхаіл Лазаравіч зрабіў пэўны ўклад у падрыхтоўку кадраў вышэйшай навуковай кваліфікацыі. Так, менавіта ён напісаў рэкамендацыю ў аспірантуру будучаму вядомаму беларускаму лінгвісту прафесару Міхаілу Булахаву і быў у складзе камісіі, якая ў сакавіку 1946 г. прымала ў яго ўступныя экзамены. Ён жа кіраваў падрыхтоўкай Міхаіла Гапеевіча па стараславянскай мове, разам з калегамі прымаў у яго кандыдацкі мінімум па лацінскай мове [1, арк. 17, 17 адв, 19–20, 23].

Дастаткова хутка М. Сулер пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта Акадэміі навук БССР К. Атраховіча завяршыў працу над кандыдацкай дысертацыяй «Нагляданні над стылем і лексікай

паэмы «Новая зямля» Я. Коласа» і абараніў яе 4 ліпеня 1947 г. у Інстытуце літаратуры, мовы і мастацтва АН БССР.

Дысертацыя мела 156 старонак і складалася з трох раздзелаў: «Да пытання аб стылістычных прыёмах Я. Коласа», «Лексічныя пласты і іх роля ў фармаванні стылю паэмы», «Запазычаная лексіка і яе стылістычнае выкарыстанне» [7]. Асноўная ўвага ў даследаванні звярталася «на стылістычныя прыёмы, на вызначэнне лексічных пластоў твору, на асаблівасці іх выкарыстання» [7, арк. 3]. У перспектыве аўтар планаваў заняцца вывучэннем сінтаксісу, «які галоўным чынам з'яўляецца сродкам фармавання літаратурнай мовы», некаторыя фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці, «якія ў час напісання паэмы знаходзіліся ў стадыі замацавання ў якасці літаратурных норм» [7, арк. 3].

Афіцыйнымі апанентамі на абароне выступілі член-карэспандэнт Акадэміі навук СССР прафесар С. Бархудараў і дацэнт кафедры беларускай мовы БДУ М. Жыцкевіч. Рэцэнзавалі працу член-карэспандэнт Акадэміі навук БССР К. Атраховіч і кандыдат філалагічных навук С. Рохкінд. Паслановай Вучонага савета Інстытута літаратуры, мовы і мастацтва АН БССР М. Сулеру на падставе водгукаў апанентаў была прысвоена вучоная ступень кандыдата філалагічных навук. У заключэнні Савета адзначалася, што тэма дысертацыйнай работы вельмі актуальная для сучаснай беларускай лінгвістыкі, а «саіскальнік паказаў значную лінгвістычную падрыхтоўку і праявіў глыбокае разуменне мовы буйнейшага сучаснага беларускага паэта Я. Коласа. Работа т. Сулера М. Л. з'яўляецца пэўным укладам у распрацоўку нявывучаных праблем стылю і развіцця сучаснай літаратурнай беларускай мовы» [2, арк. 11].

Неабходнасць у сціслыя тэрміны аднавіць сістэму вышэйшай адукацыі ў вызваленай ад нямецкай акупацыі Беларусі, амаль поўная адсутнасць кваліфікаваных спецыялістаў-філолагаў у МДП ў першыя пасляваенныя гады вымагалі самаадданай і напружанай працы не толькі адміністрацыі інстытута, але і ўсяго прафесарска-выкладчыцкага корпусу. Таму на публікацыйную дзейнасць заставалася няшмат часу. Нягледзячы на гэта, у 1948 г. М. Сулер надрукаваў артыкул, прысвечаны праблемам

стварэння дыялекталагічнага атласа беларускай мовы. У ім адзначаецца, што роля дыялекталогіі велізарная, паколькі многія факты, якія можна знайсці ў гаворках, з'яўляюцца найбольш надзейным матэрыялам для гісторыі мовы: па іх можна скласці ўяўленне як пра развіццё асобных з'яў (у фанетыцы, марфалогіі, сінтаксісе і лексіцы), так і ўяўленне пра агульныя законы развіцця мовы. Аўтар пісаў, што ў дыялекталагічны атлас беларускай мовы ўвойдзе вялікая колькасць карт, на якіх адпаведным чынам неабходна паказаць пашырэнне тых ці іншых моўных асаблівасцей. У дадаткі ўвойдуць неабходныя тлумачэнні некаторых з'яў у асобных гаворках. Меркавалася, што асаблівая ўвага павінна быць звернута на тыя змены, якія адбываюцца ў сучасны момант. Даследчык заклікаў вясковых настаўнікаў дапамагаць экспедыцыям падчас збірання імі моўных матэрыялаў і самім актыўна ўдзельнічаць у выкананні такой важнай агульнадзяржаўнай справы [6].

Другое даследаванне, таксама датаванае 1948 г., апублікавана на М. Сулерам пад псеўданімам *М. Сямёнаўскі* ў часопісе «Савецкая школа» і прысвечана рабоце над мовай і стылем паэмы Якуба Коласа «Новая зямля» ў школе. Асаблівая ўвага ў ім надавалася моўным і стылістычным асаблівасцям, а таксама функцыям прыказак, прымавак і фразеалагічных выразаў у паэме [8].

Шэраг прац М. Сулера былі падрыхтаваны да друку, але так і засталіся ў рукапісах: невялікі артыкул «Роль В. Г. Белинского в создании русского литературного языка», аб'ёмістае даследаванне «Нагляданні над стылем і лексікай паэмы «Новая зямля» (больш за 150 старонак машынапісу), раздзел падручніка для педвучылішчаў «Элементы агульнага мовазнаўства і гісторыі беларускай мовы».

Улічваючы плённую працу даследчыка ў інстытуце, наўнасць у яго абароненай кандыдацкай дысертацыі і апублікаваных прац, Вучоны савет МДПІ 28 кастрычніка 1948 г. выступіў з хадайніцтвам перад Міністэрствам Вышэйшай адукацыі СССР аб прысуджэнні М. Сулеру вучонага звання дацэнта [2, арк. 9].

Аднак адносна ліберальная грамадска-палітычная атмасфера, якая панавала ў адукацыйных установах краіны ў першыя пас-

ляваенныя гады, пачала змяняцца. Гэтыя змены не абышлі і беларускія ВНУ. Напрыканцы студзеня 1949 г. дырэктар МДПІ дацэнт М. Макарэвіч накіраваў на імя тагачаснага міністра адукацыі БССР П. Саевіча дакладную запіску, у якой паведамляў, што «ст. выкладчык Мінскага педагагічнага інстытута імя Горкага – Сулер Міхаіл Лазаравіч на працягу шэрага гадоў сваёй працы ў інстытуце праяўляў і да гэтага часу праяўляе сябе як актыўны яўрэйскі буржуазны нацыяналіст, стараючыся ўсімі спосабамі распаліць нацыянальную варожасць у калектыве навуковых работнікаў і студэнтаў нашага інстытута». Сцвярджалася, што ён надае навуковым работнікам інстытута такія зневажальныя эпітэты, як «тугодум», «тупоум», «слабоум», «недоум», называе студэнтаў-беларусаў «вослікамі» [2, арк. 13].

Абвінавачанні, выстаўленыя Міхаілу Лазаравічу, выглядаюць дастаткова абстрактнымі, беспрадметнымі, надуманымі: «нагаворвае на беларускі народ, стараецца пры кожнай зручнай нагодзе прынізіць яго духоўную веліч», «групуе вакол сябе некаторую частку навуковых работнікаў і студэнтаў яўрэйскай нацыянальнасці і аказвае на іх варожы нам уплыў» [2, арк. 13].

Для ўзмацнення прыводзіліся і некаторыя факты, на наш погляд, абсалютна малаістотныя: незадаволенасць М. Сулера аўтарытарна-шавіністычнымі паводзінамі дэкана факультэта мовы і літаратуры І. Зазекі ў 1946 г., а таксама тым, што ён, ветэран вайны, не быў уключаны ў пералік работнікаў інстытута, узнагароджаных медалём «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.». У заключэнні рабілася выснова: «Улічваючы выкладзенае вышэй, паводзіны Сулера М. Л. нельга не кваліфікаваць як праяву буржуазнага нацыяналізму, зусім недапушчальнага ў сценах савецкай в.н.у. Прашу Вас санкцыянаваць маё рашэнне аб зняцці Сулера М. Л. з працы ў інстытуце» [2, арк. 13–14].

Адметна, што за два гады да гэтага, у верасні 1947 г. М. Макарэвіч у службовай характарыстыцы ўласнаручна адзначаў, што «тав. Сулер – высокакваліфікаваны работнік, мае вялікія веды ў гісторыі рускай мовы і іншых славянскіх моў (стараславянская, польская, чэшская). Да працы ставіцца вельмі ад-

казна. Лекцыі т. Сулера цікавыя і змястоўныя. Карыстаецца вялікім аўтарытэтам сярод студэнтаў, а таксама і навуковых работнікаў» [2, арк. 7].

Прычына такой чыноўніцкай непаслядоўнасці – у кампаніі па барацьбе з «касмапалітамі», якая разгарнулася ў Савецкім Саюзе па ініцыятыве І. Сталіна ў канцы 1940-х гг. і закранула найперш яўрэйскую інтэлігенцыю. У гэты ж перыяд былі абвінавачаны ў касмапалітызме і пазбаўлены месцаў працы многія сусветна вядомыя савецкія вучоныя-гуманітары: фалькларыст, літаратуразнаўца, этнограф М. Азадоўскі, лінгвіст Д. Бубрых, літаратуразнаўца Л. Гросман, гісторык антычнасці і філолаг С. Лур’е, літаратуразнаўца, культуралаг, фалькларыст В. Фрэйдэнберг, крытык, літаратуразнаўца, лінгвіст І. Нусінаў і многія іншыя.

Сябар і калега Міхаіла Лазаравіча Соф’я Рохкінд у размове з В. Рубінчыкам, якая адбылася ў 1997 г. уславіналася: «Зрабілі з гэтага вялікую справу. Пачаліся бясконцыя сходы. Ён [Сулер – аўт.] не ішоў, яны ўсё на мяне накіраваліся, я такая-гэткая... і на яго, канешне. І кожны знаходзіць, што сказаць! Адзін аспірант, прафан К., які нічога не разумее ў дыялекталогіі, заявіў: “Я па яго твары бачыў, што ён нацыяналіст”» [5].

Загадам па інстытуце ад 16 лютага 1949 г. М. Сулер быў звольнены з пасады старшага выкладчыка кафедры рускай мовы за «непрыдатнасць да выкладчыцкай працы» [2, арк. 15]. Далейшыя спробы ўладкавацца ў мінскія ўстановы плёну не далі. Соф’я Рохкінд адзначала: «Ён паехаў чытаць лекцыі ў Маладзечна (яго там добра ведалі) – і там забарона, тое ж у Брэсце. Ён баўся заходзіць да мяне ў інтэрнат. Я жыла на другім паверсе. Гаварылі, што з мэтай канспірацыі мае знаёмыя ўздываюцца на трэці паверх, а потым спускаюцца...» [5].

Толькі праз некалькі месяцаў, у ліпені, М. Сулер змог знайсці працу ў Навукова-даследчым інстытуце педагогікі Міністэрства асветы БССР, дзе да 1 снежня 1951 г. ён працаваў на пасадзе старшага навуковага супрацоўніка.

У гэты перыяд у «Настаўніцкай газеце» з’явілася аб’ёмістае даследаванне М. Сулера (суаўтарамі выступілі дырэктар інстытута і адказны рэдактар навукова-метадычнага часопіса «Савецкая

школа» С. Умрэйка, а таксама намеснік дырэктара інстытута І. Вадэйка), прысвечаная абмеркаванню праекта змяненняў і ўдакладненняў у беларускую арфаграфію. У ім абгрунтоўвалася неабходнасць пашырэння марфалагічнага прынцыпу правапісу. Звяртаюць на сябе ўвагу наступныя прапановы.

1. Замяніць літару *i* (дзесяцірычнае) літарай *u* (васьмірычнае): «У рускай мове, як вядома, літара *i* зараз не ўжываецца, і дзецям малодшых класаў, якія адначасова вывучаюць рускую і беларускую мовы, надзвычай цяжка даецца пры пісьме пераклучэнне, звязанае з ужываннем *i* і *u*... розніцы ў вымаўленні гука *u* ў рускай і беларускай мовах няма ніякай».

2. Захоўваць *t* перад суфіксам *-ск-* (советскі, братскі), што «аблегчыць у школе марфалагічны разбор, бо вучні не ведаюць, да чаго трэба аднесці ў слове *брацкі u* – да кораня ці суфікса».

3. Захоўваць літару *c* у напісанні слоў *счасце, росчына*, «г. зн. пісаць іх так, як і *счасаць, счышчаць, росчыняць* (дзверы)».

4. Перадаваць літару *э* на пісьме без змен ва ўсіх выпадках у словах славянскага і неславянскага паходжання: *рэка, цэна, Чэрнышэўскі, Ярэва* і інш.

5. У першым складзе перад націскам на пісьме нязменна захоўваць этымалагічнае *e*: *Некрасаў, Александр, Нева*.

6. Пашырыць ужыванне *e* замест *я* на некаторыя канчаткі прыметнікаў і назоўнікаў: *сінега, сінему, вішней, песней* і інш. [9].

Палажэнні, сфармуляваныя ў артыкуле, безумоўна, неадназначныя, а з пазіцыі сучаснага мовазнаўства – нават памылковыя, паколькі адным з вядучых аргументаў на карысць той або іншай прапановы выступае неабходнасць збліжэння беларускай арфаграфіі з рускай. Аднак даводзіцца канстатаваць, што гэтая праца ў цэлым адпавядае традыцыям свайго часу.

Далейшы лёс М. Сулера нам прасачыць не ўдалося. Вядома толькі, што ён з'ехаў з Беларусі і завяршыў сваё жыццё 16 чэрвеня 1958 г. на ўсходзе Казахстана ў Сяміпалацінску (зараз г. Семей), дзе і пахаваны на мясцовых яўрэйскіх могілках [4, с. 202].

На жаль, навуковая спадчына Міхаіла Лазаравіча не вельмі аб'ёмістая. Многія з яго сучаснікаў-лінгвістаў пакінулі пасля сябе значна большую колькасць навуковых даследаванняў – разна-

стайных па тэматыцы і глыбокіх па змесце. Аднак, як нам падаецца, імёны асоб, якія падтрымалі нацыянальную лінгвістыку ў складаных пасляваенных часах і шмат сіл аддалі педагогічнай і арганізацыйнай дзейнасці, не варта так лёгка выкрэсліваць з гісторыі беларускай навукі. Жыццёвы і навуковы шлях М. Сулера – яскравы прыклад таго, як абставіны і грамадска-палітычная сістэма перашкодзілі ў поўнай меры раскрыцца навуковаму таленту здольнага і падрыхтаванага даследчыка-лінгвіста.

Л і т а р а т у р а

1. Архіў Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. – Ф. 746. – Воп. 1лс. – Спр. 14.
2. Архіў Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. – Ф. 746. – Воп. 1лс. – Спр. 228.
3. Архіў Нацыянальнага інстытута адукацыі. – Воп. 43. – Спр. 116.
4. Крутова, Н. В. Евреи на земле Восточного Казахстана / Н. В. Крутова. – Усть-Каменогорск : Областной дом дружбы малой ассамблеи народов Восточного Казахстана, 2006. – 235 с.
5. Рубинчик, В. От переводчика / В. Рубинчик // Дятко, Д. В. Личность в белорусском языковедении: Михаил Лазаревич Сулер / Д. В. Дятко // Белісраэль : от Израиля до Австралии. – Режим доступа: <http://belisrael.info/?p=8181>. – Дата доступа: 13.10.2016.
6. Сулер, М. Аб дыялекталагічным атласе беларускай мовы / М. Сулер // Настаўніцкая газета. – 1948. – № 25 (17 чэрвеня).
7. Сулер, М. Нагляданні над стылем і лексікай паэмы «Новая зямля» Я. Коласа : дыс. ... канд. філал. навук / М. Сулер. – Мінск, 1947. – 136 л.
8. Сулер, М. Работа над мовай і стылем паэмы Я. Коласа «Новая зямля» ў школе / М. Сулер // Савецкая школа. – 1948. – № 3. – С. 73–88.
9. Умрэйка, С. Пашырэнне марфалагічных прынцыпаў у беларускім правапісе / С. Умрэйка, І. Вадэйка, М. Сулер // Настаўніцкая газета. – 1951. – 13 верасня.

ПАВЕЛ СЦЯЦКО

Імкліва і адразу заўважна ён увайшоў у беларускую лінгвістычную навуку на самым пачатку 1960-х гадоў і вось ужо больш за пяць дзесяцігоддзяў самааддана і плённа збірае, апісвае і даследуе «праменнае, звонкае матчына слова» (К. Цвірка). Не ўсе, не заўсёды і не ва ўсім з ім пагаджаюцца, прымаюць яго пункт гледжання, але, што самае важнае для любога навукоўца, не заўважанымі яго публікацыі не застаюцца ніколі. І не толькі на радзіме. Паўла Уладзіміравіча Сцяцко як аўтарытэтнага белару-